

FƏLSƏFƏ VƏ SOSİOLOGİYA

UDC 316

DOI: <https://doi.org/10.30546/19063.2026.05.3083>QƏRB CƏMİYYƏTLƏRİNDƏ
MULTİKULTURAL İNTEQRASIYA
MODELİNİN BÖHRANI VƏ ONUN
GEOSİYASİ KÖKLƏRİ

TELMAN ƏLİMUSA OĞLU NİFTALİYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

Humanitar fənlər kafedrasının dosenti,

sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı ş. İstiqlaliyyət küçəsi, 6

E-mail: niftaliyev1961@gmail.com

XÜLASƏ

Müasir siyasi diskursda açıq şəkildə etiraf olunur ki, klassik multikulturalizm modeli cəmiyyətlərin inteqrasiyasına deyil, əksinə, sosial seqreqasiyaya (paralel cəmiyyətlərin formalaşmasına) və daxili qütbləşməyə rəvac vermişdir. Eyni zamanda, institutların fəaliyyətini tənzimləyən fundamental liberal prinsiplərin qeyri-məhdud tətbiqi, cəmiyyətin sosial-siyasi strukturunda hüquqi və mədəni xaos elementlərinin yaranmasını stimullaşdırmışdır.

Açar sözlər: seqreqasiya, liberalizm, tolerantlıq, inteqrasiya, multikulturalizm, ksenofobiya, radikalizm.

Hələ keçən əsrin sonlarında Avropa siyasətçiləri miqrasiya siyasətinin yumşaldılmasının və hamının "Avropa tolerantlığına" tabe edilməsinin mənfi nəticələri haqqında xəbərdarlıq edirdilər. Hazırda əvvəlki səhvlərin nəticələrini hazırkı siyasi liderlər çəkirlər və mövcud vəziyyəti dəyişməyə çalışırlar. Nəhayət, Avropa etiraf edir ki, multikulturalizm siyasətinin mövcud modeli cəmiyyətdə bölünməyə, liberalizm isə xaosa gətirib [1].

Miqrasiya axınları son dövrlərdə elə bir sürət alıb ki, analitiklər onlarla bağlı olan dəyişiklikləri əsl problem hesab edirlər. Son onilliklərdə Avropada miqrasiya problemi ön plana keçib, Avropa siyasətçiləri multikulturalizm siyasətinin baş tutmadığını etiraf edirlər və hazırda miqrantlara münasibəti dəyişmək istəyirlər. Britaniyanın baş naziri Devid Kameron hələ 2011-ci ildə uğursuz multikulturalizm siyasətindən imtina etməyi və Qərbin liberal dəyərlərini müdafiə etməyi təklif edirdi. [2]

Köçkünlər üçün Britaniya çox cəlbedici ölkədir, son dövrlərə qədər orada immiqrantlar üçün liberal qanunlar var idi. Yüksək həyat səviyyəsi və təxirə salınmış sosial təminat sistemi miqrantların Birləşmiş Krallıqda qalması üçün əsas səbəblərdir. Britaniya Daxili İşlər Nazirliyi immiqrantlarla bağlı yarım milyon işə baxıb (2012-ci ildə bu rəqəm 275 min idi). Miqrantların axını çox böyükdür. 2014-cü ilin birinci yarısında Britaniyaya 228 min AB vətəndaşı

köçüb, bu, miqrasiya statistikasına tarixində ən böyük göstəricidir. Sorğulara əsasən ölkə vətəndaşlarının əksəriyyəti belə hesab edirlər ki, artıq BB lazımı qədər məskunlaşıb və immiqrantların gəlməsi ilə əlaqədar həlledici tədbirlər görülməlidir.

Əvvəllər Fransa da oxşar təşəbbüslə çıxış etmişdi, lakin Olland bunu həyata keçirməyə risk etmədi, çünki bu onsuz da populyar olmayan prezidentin nüfuzuna xələl gətirirdi. Bununla belə iki qanun layihəsi müzakirəyə çıxarıldı, bunlardan biri miqrasiya, digəri isə terrorizm ilə bağlı idi. İşdə onlar ümumi məqsəd güdürlər Cənubi Afrika ölkələrindən olan qaçqınların və məcburi köçkünlərin axınını məhdudlaşdırmaq. [3]

Fransa daxili işlər naziri Bernar Kaznev elan etmişdi ki, qanun layihəsinin əsas məqsədi "ölkəyə digər ölkələrdən gələn vətəndaşların qayıtmasının qarşısını almaqdır, onlar terror aktı törədə bilərlər". Lakin dövlət hüququ üzrə mütəxəssis Seri Slama qeyd edir ki, qanun layihəsində "təhlükəsizliyə təhdid" anlayışı "çox geniş izah edilir və belə bir məna verir ki, praktiki olaraq, hər bir insana ölkəyə gəlməklə bağlı imtina edilə bilər" [7].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Fransa hökuməti Avropa komissiyası tərəfindən öz ünvanına olan tənqidi qəbul etmir və basda sosialist partiyası olmaqla qaraçı düşərgələrinin ixtisar edilməsi və onların öz evlərinə deportasiyası siyasətini davam etdirir.

Miqrasiya problemi dərin tarixi köklərə malikdir və bir neçə qanunvericilik layihəsi ilə onların öhdəsindən gəlmək mümkün deyil, bu, hətta güclü və ayaq üstə möhkəm dura bilən hökumətin də qüvvəsindən xaricdir.

Müharibədən sonra Avropa ölkələrinin iqtisadi potensialının bərpa olunması və iqtisadi inkişafın templəri xaricdən "işçi qüvvəsi" tələb edirdi. "Məhdud" əsaslarda seçilən işçilər sənaye sahəsində, məsələn, Fransa avtomobil quruculuğu sahəsində çalışırdılar. "Məğlub edilmiş düşərgədən" olan İspaniya, Portuqaliya, İtaliya, Yunanıstan kimi ölkələrdən əhəmiyyətli sayda işçi qüvvəsi cəlb edilirdi. Bu ölkələrin və bütün Avropanın rufah halının yüksəldilməsi ilə Afrika müstəmləkələrindən və dağılımış

sosialist düşürgəsi ölkələrindən işçi qüvvəsinin gətirilməsinə səbəb oldu. Yüku yüngülləşdirmək üçün miqrasiya yolu açıldı və miqrant axını Avropanı tutdu. Buna Brüsselın son dərəcə liberal mövqeyi və AB daxilində sərhədlərin olmaması səbəb oldu. [1]

Avropa cəmiyyətinin hər bir vətəndaş üçün layiqli hayat haqqındakı gurultulu şüar və ideyaları tezliklə onun özünə qarşı çevrildi. Aşağı ixtisaslı miqrantlar yerli avropalılar üçün "layiq olmayan" peşələri tutdular, sonra isə yaxşı yardım və imtiyazlar alaraq, onlara yer vermiş dövlətlərin boynunda oturdular. Ehtiyac tezliklə adətə çevrildi və Avropanın büdcəsi işləməyə hazır olmayan və işləmək istəməyən müftəxorlar təbəqəsi əldə etdi.

Hətta AB-nin öncül "hərəkətverici qüvvəsi" sayılan dövlət-Almaniya bu məsələ ilə bağlı problemlər toplusu ilə qarşılaşdı. Bu ilin noyabrında Bundestaq səs çoxluğu ilə AB ərazisində azad hərəkət haqqında qanunu dəyisdi. Bu qanun ümumavropa normativlərini həyata keçirirdi. Həmin ay Almaniya bələdiyyələri, prefekturaları və icmaları alman məhkəməsinin rəyini təsdiq edərək, Avropa tribunalının qərarını qəbul etdilər. Öz ölkəsini tərk edərək heç zaman işləmədikləri və iş tapmaq şansları olmayan AB vətəndaşları yerli standartlara uyğun sosial təminat almağa iddia edə bilməzlər [7].

Türklərin axınından "əziyyət çəkən" Almaniya 2007-ci ildə Avropa Birliyinə qəbul edilmiş iki "yeni" AB üzvündən-Bolqariya və Rumınyadan köçənlərin dalğasını qəbul etməli oldular. "Azad yerləşmə rejimi" "yeni avropalıların" başını gicəlləndirdi. Onlardan birincisi sosial təminat ardınca AB-nin "zəngin" ölkələrinə yollandılar. Uğur qazanmış avropalıları qaraçı axını (taborları) silkələdi.

2014-cü ildə Almaniya növbəti zərbə vuruldu, məhz bu ildən etibarən bolqarlar və rumınlar alman əmək bazarına çıxış əldə etdilər. Almanlar digər AB ölkələrindən olan fərqli olaraq axıra qədər dayandılar, onlar "2-3-2" formulundan lazımi səviyyədə istifadə etdilər. Bu formul "qədim Avropa ölkələrinə öz vətəndaşlarını müdafiə etmək, yeni Avropa daxilində miqrasiyadan müdafiə üçün mərhələlərlə əmək bazarı açmaq imkanı verdi. 2014-cü ildə Brüssel tərəfindən son məhdudiyyətlər götürüldü [8].

Hazırda Avropa siyasətçilərinin miqrasiya siyasəti ilə bağlı bəyanatlarına o qədər də təəccüblənmirlər. Onların çıxışları yüksək tribunalardan daha möhkəm və təhdidedici səslənir, çünki Avropada əsas seçiciləri olan ölkə vətəndaşlarının əhvali-ruhiyyəsinə yaxşı bələddirlər.

Har hansı bir üzv dövlətin AB-dən çıxacağı təqdirdə rəsmi Brüssel onların ümumi layihələrdən,

dəstəkdən təcrid olunma və yoxsulluqla üzləşəcəyi ilə qorxutmuşdur. Bu da populist bəyanatları bir qədər zəiflətdi. Bütövlükdə isə, problem ümumilikdə həll edilməmiş olaraq qalır. Baxmayaraq ki, reallıqda Brüssel heç bir iştirakçı ölkəni təcrid olunma ilə təhdid edə bilməz. Belə ki, bunun bas verəcəyi şəraitdə AB hakimiyyət orqanları özləri siyasi təcrid olunmaya məruz qala bilərlər. Nəyisə dəyişdirmək üçün AB daxilində onillərlə ərsəyə gəlmiş bütöv müqavilələri yenidən nəzərdən keçirmək məcburiyyətindədirlər. London da buna nail olmağa çalışır. Digər Avropa ölkələrinin analoji addımı atacağı və bu ölkələrdəki siyasətçilərin Avropa millətinin qorunması ilə bağlı Brüsselın bəyanatına qarşı dura biləcəyi gündəmin əsas məsələlərindəndir.

Qərb məkanında miqrantların interqasiyası ilə bağlı son illərdə baş verən iğtişaslar burada miqrasiya siyasətinin böhran yaşamasını və təkmilləşməyə ehtiyacı olduğunu sübut edir. Avropa regionunda yeni miqrasiya siyasətinə ehtiyac mövcuddur. Bu gün multikulturalizm əvəzinə seqreqasiya, liberalizm əvəzinə isə xaos yaranıb. İnteqrasiya modeli yoxdur və bu təhlükəli sayılmalıdır. Norveçdə törədilən dəhşətli Breyvik terrorundan cəmi bir neçə il keçir.

Son illərdə Avropa qitəsində, ərazisində ksenofobiya, radikalizm və ekstremizmin artması həqiqətən baş verir ki, bu da nifrət, dözümsüzlük nümayişi, radikal və ekstremist qruplaşmaların aktivləşməsi əsasında cinayətlərin sayının artımı ilə müşayiət olunur. Bunu anlayaraq, Avropa Birliyinə üzv dövlətlər dəfələrlə dözümsüzlük və ayrı-seçkilik əleyhinə olan öhdəlikləri qəbul ediblər.

Ksenofobiya danışıanda onun bir-biri ilə bağlı səviyyələri: cəmiyyət, siyasət və dövlət səviyyələrini təhlil etmək maraqlı olardı. Ksenofobiyanın cəmiyyət səviyyəsində dözümsüzlük və diskriminasiya formasında ifadə edilən təzahürü bütün bəhs edilən regionda müşahidə edilir. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, ksenofobiyanın və radikalizmin artması, ATƏT regionunun insan hüquqlarının ümumi müdafiəsi sahəsində nümunə hesab edilən Avropa hissəsində müşahidə edilir. Belə hadisələr tez-tez müsəlmanlara münasibətdə diskriminasiyanın təzahür etməsində ifadə edilir [3].

Siyasət səviyyəsində ksenofobiya Avroparlamentə son seçkilərdə böyük narahatlıq doğurdu.

Avropa Parlamentinə Avropa İttifaqının üzvü olan 28 ölkədə 25 mayda keçirilən seçkilərin nəticələri, sağ-mərkəzçi, millətçi partiyaların qalib gəlməsi ictimaiyyəti məyus edib. Yaranan sual bundan ibarətdir ki, görəsən, millətçilərin Avropa Parlamen-

tindəki üstünlüyü regionun gələcək siyasi taleyinə necə təsir göstərəcək? 400 milyon avropalıni maraqlandıran inteqrasiya prosesinə qarşı olduqlarını bəyan edən partiyaların qələbə qazanması məruzənin mövzusu aspektində çox düşündürücüdür.

Məhz birgə səylər nəticəsində ümumi coğrafiya-da artmaqda davam edən ksenofobiya, radikalizm və ekstremizm hallarının qarşısını almaq və bu prosesi dayandırmaq mümkündür.

Almaniyaya müsəlman əhalinin miqrantların gəlməsi və cəmiyyətə inteqrasiya olunması tədqiqatçıları tərəfindən vurğulanan üç model-mərhələni keçmişdir: Birincisi, "gəlmə işçi qüvvəsi" modeli ("qonaq-işçi"-almanca "gastarbayter") ötən əsrin 50-60-cı illərində formalaşdı. Bundan fərqli olaraq ikinci model-"azlıq"(ioma) modeli artıq immiqrasiyanın davamlı və sonsuz bir proses olacağına dərk edilməsi ilə formalaşdı. Belə bir qənaətlə razılaşmalı oldular ki, immiqrantlar vətəndaş ola bilərlər. Sadəcə, onlar özünəməxsus dini, mədəni və etnik fərqlərə malik vətəndaşlardır. Nəhayət üçüncü model-assimilyasiya modelidir. Bu modeldə immiqrantlar fərd kimi qəbul edilir və bu fərdlər dövlətlə özünəməxsus müqavilə imzalamalıdır. Beləliklə, ümumiləşdirdikdə Avropanın bu klassik immiqrasiya və inteqrasiya modellərinin heç biri hazırkı və gələcək inteqrasiya siyasəti üçün nümunə model ola, yaxud da yararlı sayıla bilməz" [3].

Bu qənaəti Almaniyada islamofobiyanın artan xətt üzrə getməsi, miqrantofob təşkilatların yaranması və üzvlərinin sayının sürətlə artmasında görmək olar. Müsəlmanlara qarşı şiddətin artdığını da aşkar görmək mümkündür. Bu anti-islamçı, tərcüməsi almanca "Vətənpərvər Avropalılar Qərbin İslamlaşması Əleyhinə" mənasını verən PEGIDA təşkilatı ((Patriotische Europäer gegen və ifrat sağçı ("Almaniya üçün İslamisierung des Abendlandes (PEGIDA) kimi hərəkətlərin formalaşmasında özünü göstərir. Onlar Avropanın bütün regionlarında dəstəkləyən qrupların sayının çoxalması və davamlı yürüşlər keçirməsi də bu qəbildəndir. Ölkənin sağ radikalçı populist Almaniya üçün Alternativ" təşkilatı miqrantlara qarşı düşmənçiliyi ilə fərqlənir [6].

Almaniyanın Die Zeit həftəlik nəşrinin keçirdiyi sorğuya görə, hazırda almanların 49 faizi PEGIDA hərəkətinə rəğbət göstərir və 40 faiz isə onu tamamilə dəstəkləyir (331). Narahatlıq doğuran məsələ odur ki, hərəkət partiya çevrilmək və seçkilərdə iştirak etmək niyyətindədir [4].

PEGIDA-2014-cü ilin oktyabr ayında Drezdenda Lutz Baçmann tərəfindən təsis edilib. İfrat sağ təmayüllü qrupların çətir təşkilatı olan PEGIDA neona-

sistlərdən tutmuş, futbol xuliqanlarına kimi müxtəlif qrupların dəstəyini qazanıb. Qrupun bütün Avropada təşkil edilən çoxsaylı yerli təşkilatları islamın "təhlükəli nüfuzunun" artması əleyhinə kütləvi küçə çıxışlarını təşkil edir. Marahlı odur ki, qrupun 19 bənddən ibarət bəyannaməsində PEGIDA-nın ekstremizm əleyhinə olduğu, Almaniyada yəhudi-xristian mədəniyyətinin qorunmasına çalışdığı vurğulanır.

Ümumilikdə isə müsəlman miqrantlara qarşı düşmənçilik artıq onları düşünməyə vadar edir. 2013-cü ildə Türk-Avropa Təhsil və Tədqiqatlar Fondu (TAVAK) tərəfindən keçirilən sorğu nəticəsində məlum olmuşdur ki, Almaniyada doğulan türklər öz gələcəyini burada görməyərək Türkiyəyə qayıdırlar. Təkcə 2013-cü ildə 63 min türk geri dönmüşdür və onların sayı artmaqdadır [5].

Müasir mərhələdə Fransanın daxili islama münasibətdə dövlət siyasətinin əsas vəzifəsi respublika quruluşuna xələl gətirmədən onun ölkənin ictimai və mədəni həyatına inteqrasiyası ilə bağlıdır. Lakin ümumi beynəlxalq fon onun uğurlu həllinə imkan vermir. İmmiqrasiya üzrə mütəxəssis və Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru Katrin de Vandenin fikrincə, "Fars körfəzində baş verən müharibə kontekstində müsəlmanlar, ilk növbədə, özlərini alçalmış hiss edirlər. Bu gün islamla bağlı möhkəmlənmiş mənfi fikirlər onların gündəlik həyatda qarşılaşdıqları kasıblıq və ayrı-seçkiliyə əlavə edilmiş alçaldılma kimi qəbul edilir. Ayrı-ayrı müsəlman ölkələri İraqın işğalından istifadə edərək, öz idarəetmə sistemlərindən diqqəti kənarlaşdırmaq istəyirlər. Başqa bir vacib amil KİV-dir. Güclü müsəlman identifikasiyasına malik olan, İraq və Fələstin-İsrail kimi münaqişələrə köklənən "Əl-Cəzirə" kimi televiziya kanalları müsəlmanlar üzərinə böyük təsirə malikdir və bu fikirlərin qütbləşməsinə səbəb olur. Müsəlmanların böyük bir hissəsi mülayim baxislara meyillidirlər, lakin marginallar arasında olan radikallaşma diqqət cəlb edir".

2005-ci il 7 iyulda Londonda baş verən partlayışa qədər Böyük Britaniyanın müsəlman icması ən etibarlı hesab edilirdi. Müsəlmanların Britaniya adalarında məskunlaşması 300 illik tarixə malikdir və bilavasitə "Ost-Hind" şirkətinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. XIX əsrin ortalarına qədər, xüsusilə də 1869-cu ildə Süveyş kanalının açılışından sonra müsəlmanlar, əsasən də ərəb ölkələrindən və Britaniya Hindistanından olan gəmiçilər və tacirlər kompakt şəkildə London, Liverpul, Bristo və Kardiiff sahillərində məskunlaşmağa başladılar. Həmin vaxt İngiltərədə ilk müsəlman (mistik və sufi) hərəkətləri meydana çıxdı. Lakin müsəlmanların əvvəlcə Hindistandan,

sonra isə ondan ayrılmış Qərbi və Şərqi Pakistandan metropoliyaya güclü miqrasiyası II Dünya müharibəsindən sonra başlandı. 1960-cı illərdə Britaniyada islam immiqrasiyası pik nöqtəsinə çatdı və hökumətdən immiqrasiyanı məhdudlaşdırmaq üçün tədbirlərin görülməsini qəbul edilməsini tələb etdi.

Britaniyada əhalinin son siyahıya alınmasına görə 25 yaşına çatmamış etnik azlıqların nümayəndələrinin sayı 45%-ə çatır, halbuki ağ əhali arasında oxşar göstərici 35%-dir. Belə güman etmək olar ki, mövcud tendensiyanın saxlanması, əmək qabiliyyətli yaşda ağ əhalinin azalması sahibkarları heç olmasa iqtisadi maraqlarla bağlı etnik və dini fikirlərdən uzaqlaşmağa vadar edəcək. Daha çox Corc Oruellin "Heyvan həyəti" qaydalarına uyğun olaraq əvvəlki gizli qeyri-bərabərlik sisteminin təkrar istehsalı qalmaqdadır: hamı bərabərdir, lakin bəziləri başqalarından daha çox bərabərdir.

Britaniya adaptasiya konsepsiyasının əsasında fərdə diqqət, onun qrup mənşəyinin nəzərə alınmaması xüsusi olub və qalmaqdadır. Ənənəvi "parçala və hökmranlıq et" prinsipini ardıcıl şəkildə həyata keçirən britaniyalılar əslində fərdi qrupdan ayırmaqla onu daxilən təcrid edir. 1997-ci ildə leyboristlərin hakimiyyətə gəlişindən sonra etnik azlıqlarla siyasət multikulturalizm konsepsiyası əsasında qurulurdu. Böyük Britaniyanın baş naziri Toni Bleyer məcsidlərin, dini məktəblərin, buddist məbədlərinin və s. açılışı mərasimində iştirak edirdi.

Lakin son illərin hadisələri cəmiyyətdə və siyasi dairələrdə əhvali-ruhiyyəni dəyişdi. Daha çox insan ölkənin dini, yaxud etnik prinsipə əsasən bölüşdürülməsinə qarşı çıxır. Qardaşlıq diasporların nümayəndələrinin mərkəzdənqaçma etnosentrizmə alternativini hakimiyyətin yeni konsepsiyası kimi qəbul edilir. Bu konsepsiyanın qaçılmaz dəyəri şübhə doğurur, belə ki, yerli britaniyalılarla şotlandlar, valliylər, Olster sakinləri və ingilislər arasında ziddiyyətlər vardır.

Bununla belə, kimə qarşı dostluq edirik? - prinsipi artıq dəfələrlə özünü doğruldub. Əgər 2005-ci ilin 7 iyulunda Britaniya adalarında terror İrland respublikası ordusu ilə assosiasiya olunurdusa, London metrosunda və avtobuslardakı partlayışlar, 2001-ci il 11 sentyabrda Nyu-Yorkda radikal islamçılar tərəfindən həyata keçirilən terror aktının davamı idi və 11 mart 2004-cü ildə Madriddə avropalı terrorçuları rəsmi şəkildə silah götürməyə vadar etmişdi. İRO hələ bir neçə il əvvəl terrorçu fəaliyyətdən uzaqlaşmağı vəd etmişdi, lakin 7 iyul partlayışları təşkilat liderlərinin "əlvida, silah" deməsinə imkan verdi. 28 iyul 2005-ci ildə İRO Böyük Britaniyaya qarşı hərbi fəaliyyətinin dayandırılmasını elan etdi və hö-

kumətə onların təcrübəsindən, silahlarından və islam təhlükəsi ilə mübarizə təcrübəsindən istifadə etməyi təklif etdi. Nəzərə alsaq ki, onların çoxusu "Əl-Qaidə"nin gizli mərkəzlərində təcrübə keçmişdilər, islamçıların strukturunu və fəaliyyət metodlarını daha yaxşı bilirdilər. Apropoz İRO-nun silahsızlaşması ilə Böyük Britaniyada, İspaniyada hakimiyyət qadağan edilmiş Bata-suna Bask partiyası ilə danışıqlara gətilər. Fransada korsikan separatçıları ilə münasibətlərin tənzimlənməsi prosesi fəallaşdı.

2004-cü ildə Al-da birləşmiş 10 ölkədən olan immiqrantlar Britaniya hökumətinə daha çox vergi ödəyiblər, nəinki onlardan təminatlar alıblar, "Economic Journal"-da nəşr olunmuş məqalədə qeyd edilir ki, 2000-2011-ci illərdə 11 il ərzində Al-dən olan immiqrantlar Britaniya xəzinəsinə 20 milyard funt-sterlinq (təxminən 32 milyard dollar) vergi ödəyiblər, nəinki dövlətdən müavinətlər, təhsil və səhiyyə kimi digər xidmətlərdən yararlanıblar. Bununla belə hesabatda qeyd edilir ki, Al-dən olan immiqrantlar Birləşmiş Krallıqda doğulanlardan daha savadlıdirlər.

Bu arasdırmalar London Universitet Kollecinin (UCL) nəzdində yerləşən tədqiqat mərkəzində aparılıb və təhlil edilib. İki aparıcı iqtisadçı tərəfindən aparılmış tədqiqat göstərir ki, Qərbi və Cənubi Avropadan gəlmiş yeni immiqrantların 60%-i ali təhsillidirlər.

Əsasən Al ölkələrindən olan miqrantlar ölkədə ən azı dörd il yaşamaladırlar və yalnız bundan sonra müavinətlər ala bilirlər, bu həm vergi endirimlərinə, həm də bələdiyyə yaşayışına aiddir. Son illərdə ölkə hökumətlərinin burada yaşayan xaricilərin sayının azaldılması planlarına baxmayaraq miqrant axınının genişlənməsi haqqında məlumatlar Avropa miqrasiya siyasətinin əsaslarını dəyişə biləcək.

Miqrasiya böhranının təkan verdiyi "Brexit" hadisəsi-Böyük Britaniyanın Avropa Birliyindən çıxması artıq baş vermişdir. Xatırladaq ki, bu layihəni referenduma çıxaran o vaxtkı baş nazir D.Kemeronun irəli sürdüyü əsas təkliflər bunlar idi:

Al ölkələrindən olan miqrantları ilk dörd ildə vergi güzəştlərindən və pulsuz yaşayış yeri almaqdan məhrum etmək;

Miqrantları Krallığın hüdüdlərindən kənarda yaşayan uşaqları üçün müavinət almaqdan məhrum etmək;

Əgər Britaniyaya gəldikdən yarım il sonra iş tapmazlarsa, miqrantları ölkədən deportasiya etmək;

Miqrantları öz qohumlarını ölkəyə gətirmək hüququndan məhrum etmək;

Cəza çəkmiş miqrantların deportasiyasını sürətləndirmək;

Britaniyadan qovulmuş dilənçilərin və firıldaqcıların ölkəyə yenidən qayıtmasına qadağa müddətini uzatmaq;

Al-ya yeni daxil olmuş ölkələrin vətəndaşlarına həmin ölkələrin iqtisadiyyatı Al-yə tam integrasiya edənə qədər qadağa qoyulsun.

Bir sıra alimlər, məsələn, M.Karr belə hesab edir ki, "müsəlmanlar üçün yeganə çıxış yolu təhlükə olmamaq", islamdan imtina etməkdir [6].

Bu ideya mövcud ictimai rəy olub sivilizasiyaların toqquşması nəzəriyyəsinin tərəfdarları tərəfindən dəstəklənir və müsəlmanların öz vəziyyətlərindən narazılığına səbəb olur və onların hüquqları uğrunda hərəkətlərində öz əksini tapır. Belə bir reaksiyaya cavab olaraq avropalıların liberal yönü hissəsi dini hüquq və azadlıqlarla bağlı böyük güzəştlərə getməyə hazırdılar, nəticədə müsəlmanlar bu güzəştləri "lazımı olan kimi qəbul edirlər və əvəzində heç nə vermək istəmirlər". Bir sıra sosial, iqtisadi və siyasi səbəblərlə bağlı olaraq islam dünyası nümayəndələri öz ölkələrindən fərqli olaraq daha yaxşı yaşamaq imkanları açan Avropaya immiqrasiya etməkdə davam edirlər.

Avropa özü yeni gələn müsəlmanlara öz şəxsi nişanməsini qəbul etdirə bilmir və bunu "azadlıq", "demokratiya" və "tolerantlıq" anlayışları ilə izah edir. Belə bir vəziyyətdə qaydaların olmaması gəlmə tərəfin ənənələrinə uyğun olaraq dəyişir və ekstremal vəziyyətlərdə Avropadakı müsəlman cəmiyyətlərinin daha da qapalı olmasına gətirir.

Baş verənlərə nəzər salarkən hələ də Avropanı narahat edən daha bir məqamı diqqətdən qaçırmmaq olmaz. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, Şimali Afrikada demoqrafik partlayış ola bilər. Bu, "əhalinin 2025-ci ilə kimi 142 milyonadək artmasına aparıb çıxaracaq və nəticədə, Al üzvləri ilə Aralıq dənizinin inkişaf etməkdə olan ölkələri arasında demoqrafik balans pozulacaq. Bu halda sürətlə qocalan Avropa sözügedən ölkələrdən arzuolunmaz, xüsusilə qeyri-leqal miqrasiyanın qarşısında dayana bilməyəcək. Həmin ölkələrin Avropada rifah arzusunda olan sakinlərinin miqrasiyası, yeni köçdükləri ölkələrdə Avropa dəyərlərini qəbul etmək istəməmələri və öz adət-ənənələrini qoruyub-saxlamağa cəhd göstərmələri Qərbdə güclü ciddi narazılıq və qıcıq yaradır. Üstəlik, bu həcmdə miqrasiya J. Attalının "qızıl milyard" konsepsiyasının çərçivəsinə sığmır. O iddia edir ki, Qərbin firavanlığı məhz bu sayda insan üçündür. Məhz bu üzdən son zamanlar Avropada multikulturalizm iflasa uğradığı haqda daha çox danışılır. Bəzi Qərb ekspertləri isə hətta bildirirlər ki, indi dünyada müstəmləkəçilik əks istiqamətdə inkişaf edir. Yəni,

vaxtilə Avropanın aparıcı dövlətlərinin müstəmləkəsi olmuş ölkələr demoqrafik ekspansiya hesabına Avropa ölkələrini müstəmləkəyə çevirə bilər." [9]

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il avqustun 5-də Nazirlər Kabinetinin ölkədə sosial-iqtisadi inkisafa həsr olunmuş iclasında giriş nitqi*// "Dirçəliş-XXI əsr" jurnalı, 2008, № 126-127.

2. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Dünya İqtisadi Forumunun (Davos Forumu) yekun tədbirində çıxışı*/ <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=22256>

3. *Dittrich M. Muslims in Europe: addressing the challenges of radicalization. EPC Working*

4. <http://www.amerikaninsesi.org/content/amenesty-insan/2658288.html>

5. <http://www.islamrf.ru/news/analytics/politics/1661/>

6. *Carr M. You are* <http://rac.sagepub.com/content/48/1/1>; *now entering Eurabia*

7. *Attali J. Analyse économique de la vie politique. Universitaires de France, 1972.-220 c. WW Paris: Presses*

8. *Əliyev O. İsgəndərov S. İkibaşlı oyun? "Ərəb baharı"nda "Aralıq Dənizi İttifaqı" və "Aralıq Dənizi Dialoqu" layihələrinin rolu nədən ibarətdir?* <http://www.regionplus.az/az/articles/view/3170>

9. *Qərbi Avropada müsəlman azlıqları: Fransa və Almaniya nümunəsində. SAM-ın Şərhləri. XVI Buraxılış, Bakı, 2015-ci il. 42 səh.s.16*

Кризис модели мультикультурной интеграции в западных обществах и его геополитические истоки

Тельман Алимуса Нифталиев
Доцент кафедры гуманитарных наук
Азербайджанского Государственного
Экономического Университета;
доктор философии по социологии

РЕЗЮМЕ

В современном политическом дискурсе открыто признается, что классическая модель мультикультурализма привела не к интеграции обществ, а скорее к социальной сегрегации (формированию параллельных обществ) и внутренней поляризации. В то же время неограниченное применение фундаментальных либеральных принципов, регулирующих функционирование

институтов, стимулировало появление элементов правового и культурного хаоса в социально-политической структуре общества.

Ключевые слова: сегрегация, либерализм, толерантность, интеграция, мультикультурализм, ксенофобия, радикализм.

The Crisis of the Multicultural Integration Model in Western Societies and Its Geopolitical Roots

Telman Alimusa Niftaliyev

*Associate Professor, Department of Humanities,
Azerbaijan State University of Economics;
PhD in Sociology*

SUMMARY

It is openly acknowledged in modern political discourse that the classical model of multiculturalism has not led to the integration of societies, but rather to social segregation (the formation of parallel societies) and internal polarization. At the same time, the unrestricted application of fundamental liberal principles regulating the functioning of institutions has stimulated the emergence of elements of legal and cultural chaos in the socio-political structure of society.

Keywords: *segregation, liberalism, tolerance, integration, multiculturalism, xenophobia, radicalism.*

*Rəyçi: Sakit Hacı oğlu Əliyev, Fəlsəfə üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.05.2026

Çapa qəbul olunub: 04.06.2026

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 11.05.2026*

Accepted for publication: 04.06.2026